

לוח

הלוח נזכר במשנה כעשר פעמים בהקשרים שונים: בהקשר של דיני שכחה, כצמח הטמון בארץ (פאה ו י). בהקשר של דיני הכלאים, כאחד מהצמחים שחוזרים וצומחים במשך שלוש שנים (כלאים ב ה); פעמים אחדות בהקשר של דיני השביעית (שביעית ה ב-ה); כמין ש'אין זרעו כלה', בהקשר של החלת דין 'טבל' על גידוליו (תרומות ט ו); כמין שזרעיו פטורים ממעשר ושביעית בשל חוסר חשיבותם (מעשרות ה ח) ובהקשר של דיני טלטול בשבת, שם גם נאמר שהוא משמש כמאכל עורבים (שבת יח א). הלוח נזכר גם כמה פעמים בתוספתא (תרומות ט ג; שביעית ב יא ועוד) בהקשרים שונים. נזכר בתלמודים כמה פעמים (ירושלמי שביעית ט ה"א; מעשרות א א ועוד; בבלי שבת קכח ע"ב; נדרים נח ע"ב ועוד).

הזיהויים

■ **קולקס הקדמונים** (*Colocasia antiquorum*) - צמח בעל פקעת ממשפחת הלופיים. נקרא באנגלית גם Elephant Ears (אוזני הפיל), בשל צורתם וגודלם של

קולקס הקדמונים

עליו. מדובר באחד מגידולי התרבות הקדומים ביותר במזרח אסיה הטרופית, גודל בארץ ישראל כצמח מאכל החל מן התקופה הרומית. כדי לאכול את הפקעת יש לנטרל את המרכיבים הרעילים שבה, על ידי חימום (בבישול או באפייה). כך זיהו רס"ג, כת"י אנטונין, רנאה"י, רנאה"י פ"א, ערוך (בשם ר' דניאל) ותנה"י (כזיהוי שני).¹

■ אחד ממיני הלוח (*Arum sp.*) - סוג ממשפחת הלופיים. בארץ גדלים ארבעה מינים של הלוח, כולם בעלי פקעת, עליהם גדולים דמויי חץ, ותפרחת ייחודית בצורת מקל זקוף העטוף בעלה גדול. המוכר מביניהם הוא **לוח ארץ-ישראלי**

לוף ארץ ישראלי

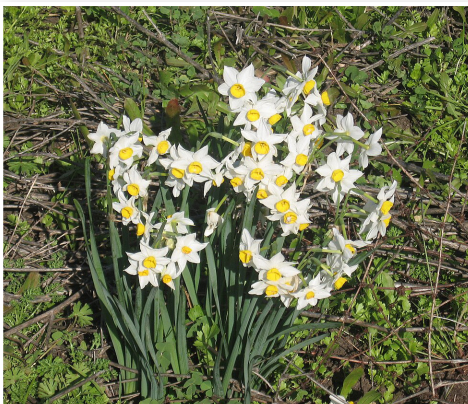
(*Arum palaestinum*). בדומה לקרוב משפחתו הקולקס, גם הלוף מכיל חומרים רעילים, וכדי להתקינו לאכילה יש לחממו. בעבר היה נפוץ מאוד במזרח התיכון כשורש מאכל, עד להגעת תפוחי האדמה לאזור. כך הזיהוי אצל רש"ג, זרעים גניזה ב; פיה"ג, ערוך (המצוטט גם אצל רנאה"י וריבמ"ץ) ומוה"ע.²

חצב מצוי

■ **חצב מצוי** (*Urginea maritima*) - גיאופיט בעל בצל ממשפחת האספרגיים. פורח בסוף הקיץ בעמודי תפוחת לבנים. בשל הבולטות שלו, נחשב כאחד ממבשרי הסתיו. חלקי הצמח רעילים, ומשמשים ברפואה העממית. כך אצל תנה"י (כזיהוי שלישי) ומכה"מ.³

■ **נרקיס** (*Narcissus*) - סוג גיאופיטים בעלי בצל במשפחת הנרקסיים. בישראל גדלים שני מיני בר - נרקיס מצוי ונרקיס סתווי. כך אצל המליצה כזיהוי ייחודי.⁴

נרקיס

■ **גזר הגינה, 'גזר'** (*Daucus carota*) - כך במילון מהד' טובי.⁵

■ זיהוי כללי - מין של בצל. כך אצל רמב"ם, תנה"י, כפ"פ, אלג'אמע, רע"ב ותפא"י.⁶

עיון

גזר הגינה

ר' יונה, בירושלמי, קושר בין הלוח לבצלים: אמר ר' יונה היא לוח היא בצלים.⁷ בעקבות הירושלמי, זיהה רמב"ם את הלוח כמין של בצל, מבלי לנקוב בשם ספציפי יותר.

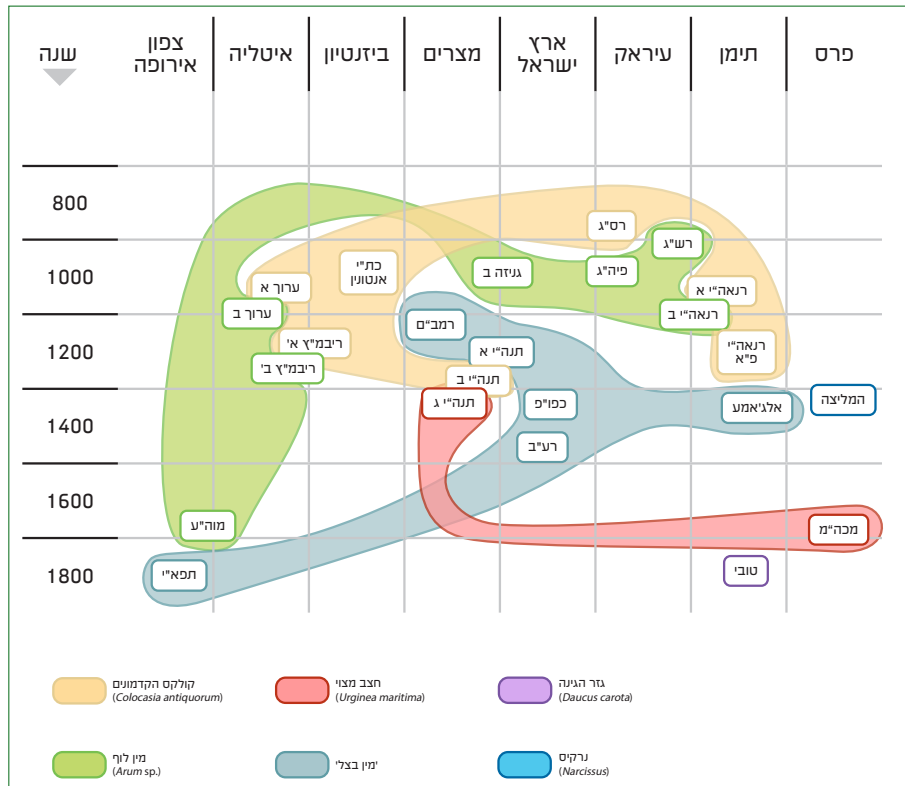
מן ההקשר אין הכרח להבין את האמור בירושלמי כאילו הלוח זהה לבצל, אלא מסתבר שהוא מציין דמיון מורפולוגי או חקלאי ביניהם - צמח בעל איבר תת-קרקעי נאכל. ואכן רוב פרשנים מזהים את הלוח שבמשנה עם צמחים בעלי פקעת נאכלת, והם נחלקים לשתי מסורות - שעוסקות שתיהן בצמחים ממשפחת הלופיים: קולקס הקדמונים או אחד ממיני הלוח.

בכל אופן, ברור כי רמב"ם, שיש להניח שהכיר זיהויים אלו, נמנע מלזהות כך.⁸

הזיהוי שמביא תנה"י בשם יש אומרים, ושנזכר גם במכה"מ - חצב מצוי - וכן זיהוי של המליצה - נרקיס - מסתברים פחות, שהרי בצלי צמחים אלו רעילים ואינם נאכלים על ידי אדם. במידה מסוימת ניתן לקשור בין זיהוי זה לבין שיטת רמב"ם וחבריו - 'מין בצל', אך נראה כי אם לכך הייתה כוונתו של רמב"ם, הוא היה נוקב בשם אחד מצמחים אלו.⁹

ייתכן כי הזיהוי הייחודי עם הגזר משקף מסורת תימנית ייחודית.

לעף מזהה את הלוח שבמשנה עם שני מינים של לוח: לוח מגומר (*Arum dioscoridis*) או לוח ארץ-ישראלי (*A. palaestinum*).¹⁰ פליקס נוקט כאפשרות השנייה מתוך השתיים.¹¹ פלדמן מזכיר בהקשר זה את הלוח הארץ-ישראלי וכן את הלוח הירוק (*A. hygrophyllum*).¹²

הערות:

1. רס"ג: (עמ' 179 58): אלקקאס = قلقاس= Colocasia antiquorum (עיסא, עמ' 23, מס' 3 סינונים של Arum colocasia; בדוידאן, מס' 496; דינסמור ודלמן, מס' 1769); כת"י אנטונין (עמ' 73 118 - לגבי 'לוף השוטה'): kolokassaσημημερος < ἡμερος-תרבותי (תמוה - שהרי די ברור כי 'שוטה' פירושו מין בר). kolokass לא מופיע ביוונית במשמעות הנזכרת אצל הפרשנים בערבית - 'קלקאס' - לעיל רס"ג. אצל לידל וסקוט מופיע kolokasia=Nelumbium speciosum (מין של נלומבו - צמח מים הגדל בצמצרים והודו ומשמש למאכל). פליקס מזהה כך את 'קילקי' הנוכר במשנה מעשרות ח ובמקומות נוספים. אומנם, עדיין ייתכן מאוד כי הכוונה ל-Colocasia antiquorum, שהרי גם באיטלקית ובשאר השפות האירופיות נקרא מין זה colocasia (בדוידאן, מס' 496): רנאה"י (פאה, ו, עמ' 24) הלוף אלקקאס [וכך גם בפירושו לשבת יח, עמ' כט. ובפירושו לשבעיה"ה]: "מין הנקרא קלקאס והוא דומה לאלדכף אלא שהוא טוב יותר ממנו ועליו נאכלין תכף לצמיחתו והוא צומח מהר, אבל שרשו שהוא עיקר פרוי אינו נגמר ונעשה טוב אלא לשלש שנים"] > לעיל רס"ג; רנאה"י פ"א (בכת"י - כלאים ב, כמשיח לפי תומו): אלקקאס < לעיל רס"ג; תנה"י (עמ' 280, ערך 'לוף'): "... יש אומרים שהוא 'אלקקאס' < לעיל רס"ג; ערוך (ח"ה עמ' 28-29, ערך 'לוף'): "... ורבי דניאל ז"ל פי' קאלוקאסו... ובל' ישמעאל קלקאס [ומוסיף שם: ולא מסתברא דתניא בהדיא הלוף והקאלקס (כך במקור) דאלמא לוף לחוד וקאלקס לחוד (קהוט טוען שווה תוספת מאוחרת)] < colocasia (איטלקית)= Colocasia antiquorum (בדוידאן, מס' 496).

2. רש"ג: (עמ' 175, 24-23); כדי יס' באלשאם לוף (=כך נקרא ב'אלשאם': 'לוף') < לוף=*Arum sp.* (רמב"ם ביאור, מס' 209 נוקב בשמותיו היווניים: ἀρόν-δρακόντιον (דיוסקורידס II, מס' 196-197; לידל וסקוט, עמ' 245, 448), המזוהים עם כמה מיני *Arum*, ומציין כי ישנם שני מינים שונים - רחב-עלים וצר-עלים). על פי דינסמור ודלמן, מס' 1766 מזוהה לוף עם *Arum dioskoridis* (לוף מנומר). עוד מזוהה לוף עם *Arisarum vulgare* (=לופית מצויה), מין קרוב ל-*Arum* (עיסא, עמ' 20, מס' 13; בדוואן, מס' 460), וכן עם *Luffa sp.* סוג ממשפחת הדלועיים, שלא גדל בר בארץ (עיסא, עמ' 112, מס' 6, 5; בדוואן, מס' 2152); זרעים גניזה ב: ראה ערך 'לוף שוטה' להלן; פיה"ג (עמ' 144, 4 - לגבי 'לוף השוטה'): זה לוף דומה לקולקס < נראה כי הוא מתייחס לצמח הנקרא גם בערבית לוף - לעיל רש"ג (ישנה קרבה בין *Colocasia antiquorum* לבין הסוג *Arum*, ובעבר הוא אף נמנה עימו); רנאה"י (פאה ו, עמ' 24): ... ופ' בעל הערוך ז"ל הלוח הוא ירק כמו סלקא ועליו רחבים... וי"א הוא שרש ויש עלים ארוכים כשני זרתות והשורש שלו נאכל עם הבשר < תיאור זה אומנם מתאים ל-*Colocasia antiquorum*, אך עיין להלן בערוך ששם ברור שלא מתכוון אליו; ערוך (ח"ה עמ' 28-29, ערך 'לוף'): פ' ירק כמין סילקא ועליו רחבים... וי"א הוא שורש ויש לו עלים ארוכים כשני זרתות ורחבים כשני זרתות והשורש שלו נאכל עם הבשר < לא ניתן להסיק לאיזה צמח הוא מתכוון בתיאורים הללו, אם כי בהחלט קיים דמיון בין עלי הסלק (*Beta vulgaris*) ובין עלי *Arum sp.* אומנם, התיאור יכול להתאים גם ל-*Colocasia antiquorum*, אך לא אליו הכוונה, שהרי זו דעתו של רבי דניאל, שחולק על זיהוי זה (לעיל הע' 1); ריבמ"ץ (עמ' פח): מצטט את דברי ערוך; מוה"ע (שם): כתבו המדברים על הנטעים שיש נטע הנקרא לוף בל' סורסי ועלהו מתואר כמו לב והוא עב כמו עלי קיסוס ובו חברברות לבנות ונטע זה יצמח בחורף ובשרב ייבש ושרשו לכן והוא עב ולו טעם חריף ויאכל וגם העלים כבושים יאכלו < התיאור והשימושים הנזכרים מובאים אצל דיוסקורידס ביחס ל-*Arum italicum* (דיוסקורידס II, מס' 197). הוא לא מתייחס לזיהויו של בוכסטרופ - 'מין בצל' (בוכסטרופ, לקסיקון II, עמ' 575). ('לופא' (סורית)=الجعد اللوف (לופ جعد)=*Arum italicum* (בר בהלול, עמ' 955; עיסא, עמ' 23, מס' 6).
3. תנה"י (עמ' 280, ערך 'לוף'): ... יש אומרים שהוא בצל ה'ענצל' < عنصل=*Urginea maritima* (עיסא, עמ' 185, מס' 15; רמב"ם ביאור, מס' 60). זהו גם שמו של מין נוסף ממשפחת השושניים: *Bellevia flexuosa* (=זמזומית מצויה. עיסא, עמ' 95, מס' 16); מכה"מ (בהמ"ל, פאה ו): פיאז ענצר < پياز عنصر (פר)=בצל החצב (אחונדוב, עמ' 162; סטיינגאס, עמ' 262).
4. המליצה (בהמ"ל): לוף פיאז נרגס < پياز نرگس (פר).- בצל של *Narcissus* (דוסקי, מילון, א, עמ' 620; סטיינגאס, עמ' 1395; אחונדוב, עמ' 406).
5. מילון מהד' טובי (עמ' 101): לוף - גזר < جزر=*Daucus carota* (ווד, תימן, עמ' 415).
6. רמב"ם (כלאים ב ה עמ' קעה; פאה ו י, עמ' ק ובמקומות נוספים): מין בצל, ממיני הבצלים [כך גם אצל אלג'אמע, עמ' 63, ערך 'לוף'] < לעיל ירושלמי; תנה"י (עמ' 280, ערך 'לוף'): מין ממיני הבצל, בר... הוא הנכון שהוסכם עליו < לעיל רמב"ם; כפופ"פ (עמ' תשיג): מין ממיני הבצלים [וכך גם בעמ' תרסא, לגבי 'לוף השוטה']... והמפרש לוף קולקס לא כיון < לעיל רמב"ם; אלג'אמע (עמ' 63, ערך 'לוף'): מין בצל < לעיל רמב"ם; רע"ב (פאה ו י): רמב"ם אמר שהוא מין ממיני הבצלים; תפא"י (כלאים ב ה, נ ע"ב): מין בצלים.
7. ירושלמי (שביעית ה ה"ב, עמ' 194): אמר ר' יונה היא לוף היא בצלים.
8. רמב"ם לא סובר כי 'לוף' במשנה הוא הצמח הנקרא כך בערבית, שהוא עצמו מזכירו ומתארו (רמב"ם ביאור, מס' 209). ייתכן כי עקב כך הוא מדגיש בחלק מן המקומות כי 'לוף' הינו מין בצל "ללא ספק".
9. בביאור שמות הרפואות מביא רמב"ם כמה שמות ערביים למין זה (רמב"ם ביאור, מס' 60).
10. לעף, פלורה, IV, עמ' 71. פליקס מזהה את 'לוף השוטה' עם *A. dioscoridis*.
11. פליקס, כלאים, עמ' 222.
12. פלדמן, משנה, עמ' 188-190.